

FUNKCJONOWANIE SILLA W OKRESIE TRZECH KRÓLESTW. WYBRANE ASPEKTY ZAINSPIROWANE SERIALEM *HWARANG* (2016)¹

MARCIN KULA

ABSTRACT (The functioning of Silla in the Three Kingdoms Period. Selected issues inspired by the television series *Hwarang* [2016]): Worldwide interest in Korean popular culture, especially television series produced in Seoul, has continued to grow since it first came to the attention of international audiences during the 1990s. This is due, among other things, to the numerous costume productions that not only provide entertainment but also popularise the history of the Korean Peninsula, which affords local politicians a specific tool for conducting modern historical policy. Meanwhile, despite the growing popularity of K-drama, Poland still lacks the scientific basis that would allow the ancient history of Korea to be studied. To fill this gap, the author of this article decided to present key issues related to the Three Kingdoms Period (313–668) and the political, social, economic and cultural functioning of the Korean state of Silla. Since the successes of this small country were determined by a combination of factors, including: the *nongjaeongbon* policy aimed at the welfare of the village and its inhabitants, the *hwabaek* council with its controlling and mediating function, the *golpum* bone-rank system that ensured social stability, as well as (shown by the producers of the television series *Hwarang* from 2016) the chivalrous ethos of members of the elite Hwarang Corps, which remains one of the most important national symbols of Korea to this day.

KEYWORDS: Korean history, Three Kingdoms Period, Silla, hwarang, K-drama, Korean wave, soft historical power

SŁOWA KLUCZOWE: historia Korei, okres Trzech Królestw, Silla, hwarangowie, K-drama, Koreańska Fala, soft historical power

Wstęp

Mimo postępującego w niespotykanym do tej pory tempie procesu globalizacji w wyobraźni przeciętnego Europejczyka, zamieszkującego współczesną „globalną wioskę”, Daleki Wschód wciąż często tak jak w wiekach minionych pozostaje jedynie pewnym konceptem, tyleż mitologizowanym, co wypaczanym, swoistym *skarbcem cudowności i koszmarów*², na temat którego w ostatecznym rozrachunku wiadomo tyle co nic.

Jednak w tym samym czasie rola tego regionu na geopolitycznej mapie świata XXI w. wzrosła niepomiernie. Chińska Republika Ludowa aspiruje obecnie do zostania największą gospodarką świata, a na miarę swoich możliwości kroku stara się jej dotrzymać również Japonia. Przy czym o ile kraje te jeszcze w poprzednich stuleciach dosyć wyraźnie zaznaczyły swoją obecność w świadomości ludzi Zachodu, to niejako wepchnięta między oba mocarstwa Korea

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy *Funkcjonowanie Silla w okresie Trzech Królestw w serialu Hwarang (2016). Między prawdą historyczną a kulturą popularną* napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Piotra Franaszka w ramach Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie w roku 2022. W odniesieniu do nazw koreańskich w tekście głównym Autor przyjął zasady transkrypcji McCune'a-Reischauera, które zostały zmodyfikowane przez Narodową Akademię Języka Koreańskiego i zaakceptowane przez Ministerstwo Kultury i Turystyki Republiki Korei w lipcu roku 2000. Z tego powodu przykładowo nazwy koreańskich Trzech Królestw to konsekwentnie Goguryeo, Baekje oraz Silla, a nie jak w niektórych opracowaniach Koguryō, Paekche i Shilla etc. Wyjątkiem mogą być jedynie imiona własne współczesnych autorów i określenia powszechnie przyjęte w języku polskim takie jak Seul. Ponadto w przypadku koreańskich imion składających się na ogół odpowiednio z nazwiska oraz dwóch imion odmianie podlega tylko ostatni człon, o ile pozwalają na to zasady polskiej gramatyki. W przypisach oraz bibliografii zapis uzależniony jest od konwencji przyjętej przez danego badacza, przy czym dla odróżnienia autorów koreańskich o tym samym nazwisku w miarę potrzeby dookreślono ich poprzez dodanie inicjałów. Dla wygody czytelnika Autor w prowadzonej narracji wykorzystał terminy Korea Południowa i Korea Północna w miejsce oficjalnych nazw tych państw, które brzmią odpowiednio Republika Korei oraz Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna.

² Le Goff 2020, 33.

Południowa, „krewetka między wielorybami”, dopiero w ostatnich dekadach zaczęła ugruntowywać swoją pozycję w świecie.

Niezaprzeczalnie pomogła w tym Seulowi ekspansja rodzimej kultury, która osiągnęła tak imponujące rozmiary, że zyskała sobie miano Koreańskiej Fali (kor. *Hallyu*), która zalała najpierw Azję, a dzisiaj pochłania również inne kontynenty, w tym Amerykę Północną oraz Europę. Genezy tego zjawiska badacze doszukują się na ogół we wzroście popularności koreańskiego serialu zwanego potocznie K-dramą. Już w 1997 r. w Państwie Środka rekordy oglądalności bił tytuł *What is Love*, a sześć lat później Japończycy pokochali wręcz produkcję *Winter Sonata*³.

W kolejnych latach niespodziewanie koreańska kultura popularna zaczęła zyskiwać sobie fanów poza obszarem cywilizacji konfucjańskiej, szczególnie w Stanach Zjednoczonych, gdzie na trwałe zagościła po roku 2009 (jakkolwiek obok K-dramy wyraźnie zaznaczyły się w tym przypadku także wpływy K-popu, lecz nie jest on obiektem zainteresowania niniejszego artykułu)⁴. Komentatorzy zwracali przy tym uwagę, że nie byłoby to możliwe bez konsekwentnej polityki rządu koreańskiego, który tym samym stanął w swoistej opozycji względem amerykańskiego imperializmu kulturowego, a przynajmniej udowodnił, że globalizacja to droga dwukierunkowa⁵.

Najlepszym dowodem na to jest chyba fakt, iż również w Polsce, zdominowanej pozornie przez wzorce kulturowe rodem z USA, K-drama znalazła licznych zwolenników. I stało się to mimo komercyjnego zawodu, jaki gatunek ten w dużej mierze sprawił polskim stacjom telewizyjnym w latach 2010–2011⁶. Sytuację diametralnie zmieniło jednak wejście na polski rynek serwisów streamingowych, ponieważ zaczęły one na masową skalę oferować seriale rodem z Dalekiego Wschodu, które nieustannie przyciągają odbiorców oryginalnością treści, a także wielkim zróżnicowaniem gatunkowym⁷.

Wyróżnia się bowiem kilka podtypów K-dramy, między innymi obyczajową czy fantastyczną, lecz jak się wydaje, dla niedoświadczonego zagranicznego widza najtrudniejsza w odbiorze może być ta poruszająca wątki historyczne⁸. Albowiem o ile część takich seriali ma po prostu charakter romansów kostiumowych rozgrywających się zwłaszcza w Królestwie Joseon (XIV–XIX w.), czego przykładem może być popularna produkcja *The Red Sleeve* z roku 2021, to bardziej ambitne spośród nich starają się przedstawić losy głównych bohaterów na wielobarwnej i złożonej panoramie polityczno-społecznych dziejów Półwyspu Koreańskiego.

Tymczasem nie tylko wiedza przeciętnego Europejczyka, ale również stan badań historycznych na ten temat jest na Zachodzie wciąż niewystarczający, w Polsce zaś (nie licząc historii najnowszej) odległa Korea to pod tym względem prawdziwa *terra incognita*. Z tego powodu Autor postawił przed sobą zadanie ukazania podstawowych zagadnień związanych z funkcjo-

³ Gardocka 2020, 246.

⁴ Moon, Parc 2013, 127.

⁵ Yang 2012, 104–105, 116.

⁶ Kida 2014, 71.

⁷ Moon, Parc 2013, 143.

⁸ Por. Iwicka 2017, 111.

nowaniem starożytnego koreańskiego Królestwa Silla, które to informacje mogłyby zostać wykorzystane w dalszych badaniach. Drugim celem niniejszego artykułu jest zestawienie dziejowych faktów z obrazem wyłaniającym się z kultowej K-dramy z 2016 r. zatytułowanej *Hwarang*⁹, która rozgrywa się w omawianej epoce, w celu zwrócenia uwagi, iż podobne seriale mogą być skutecznym środkiem popularyzacji dziejów, a nawet narzędziem polityki historycznej, jakkolwiek kwestia ta wymagałaby jeszcze dokładniejszego zgłębienia.

Według przekazów starożytni Koreańczycy stworzyli niezwykle bogatą i obszerną rodzimą historiografię. Pierwsze kroniki miały powstać już w IV w. po Chr., lecz niestety żadna z nich nie przetrwała do naszych czasów¹⁰. Z tego powodu za najbardziej wartościowe źródła uchodzą w tym przypadku dwie kroniki powstałe dopiero w wieku XII oraz XIII, przy czym ich autorzy, dokonując kompilacji i wyboru treści, mieli prawdopodobnie dostęp do niezachowanych obecnie wcześniejszych tekstów. Pierwsza z nich nosi nazwę *Samguk sagi* i została spisana przez wysokiego rangą urzędnika w Królestwie Goryeo (X–XIV w.) Gim Busika, który zainspirowany tradycją chińską skoncentrował się głównie na kwestiach geopolitycznych. Z kolei buddyjski mnich Iryeon, autor *Samguk yusa*, dostarczył potomnym wiele cennych informacji na temat starożytnej koreańskiej kultury i obyczajów¹¹. Drugorzędny charakter mają kroniki chińskie oraz japońska *Nihongi*, a braki w źródłach pisanych wypełniają badania archeologiczne¹².

W związku z takim stanem rzeczy, a także ze względu na wprowadzający w problematykę charakter niniejszego artykułu, Autor zdecydował się oprzeć swoją analizę przede wszystkim na różnego rodzaju opracowaniach. Na gruncie polskim wskazać można tak naprawdę jedynie na monografię Joanny P. Rurarz *Historia Korei*, która dla koreanistów ma już wręcz kanoniczny status, lecz nie uwzględnia ona wszystkich aspektów istotnych z perspektywy historyka, a na dodatek od jej ostatniego wydania minęła już ponad dekada¹³. Za nieodzowne należy zatem uznać oparcie niniejszego tekstu na pozycjach anglojęzycznych, których treści w niektórych miejscach uzupełniono informacjami płynącymi z artykułów powstałych w języku koreańskim.

Pod względem układu treści pierwszy rozdział artykułu wprowadza czytelnika w ogólne realia omawianej epoki, przybliża jej chronologię oraz wyjaśnia podstawowe pojęcia. Drugi pochyla się nad zagadnieniem tzw. hwarangów, które stanowi fenomen koreańskiej kultury oraz historii, a jednocześnie pozostaje w ścisłym związku z historią Silla, której pod względem polityczno-społecznym oraz ekonomiczno-kulturowym poświęcone są dwa ostatnie rozdziały.

⁹ *Hwarang*, prod. Y.J. Kim, S.S. Yoon, KBS, Korea Południowa 2016, odc. 1–20.

¹⁰ Choe Y.H. 1980, 3.

¹¹ Kim T.J. 1976, 11–17, 30–34 [*Samguk yusa* doczekała się nawet tłumaczenia na język angielski; zob. Ilyeon, *Samguk Yusa: Legends and History of the Three Kingdoms of Ancient Korea*, tłum. T.H. Ha, G.K. Mintz, Rockville 2006].

¹² Przeglądu współczesnych odkryć archeologicznych na terenie Półwyspu Koreańskiego dokonuje w swoich pracach chociażby Gina L. Barnes; zob. Barnes 2004.

¹³ Zob. Rurarz 2009.

1. Półwysep Koreański w okresie Trzech Królestw – kontekst geopolityczny

Zgodnie z dominującą we współczesnej historiografii koreańskiej interpretacją początek tzw. okresu Trzech Królestw (kor. *samguk sidae*) przypada na przełomowy pod wieloma względami IV w. po Chr.¹⁴ Za symboliczny należy tu uznać rok 313, kiedy to nastąpić miał upadek Lelangu, ostatniej spośród chińskich komandarii utworzonych na terenie półwyspu przez dynastię Han po rozbiciu na wpół legendarnego koreańskiego państwa Gojoseon (XXIV–II w. przed Chr.). W ten sposób Koreańczycy uwolnili się ostatecznie spod chińskiej zwierzchności, a permanentny chaos panujący wówczas w Państwie Środka i stanowiący istotną dominantę tej epoki umożliwił im stosunkowo nieskrępowany rozwój¹⁵.

Początkowo jednak żadna z lokalnych sił nie mogła w krótkim czasie zapełnić pustki powstałej po wycofaniu się Chińczyków, więc przez kolejne dekady Półwysep Koreański pozostawał politycznie rozdrobniony. Na północnym zachodzie ku upadkowi chyliło się Buyeo, na północnym wschodzie dogorywały zaś państwa Okjeo oraz Dongye, które prawdopodobnie mniej więcej w tym czasie ulec musiały ekspansywnemu Królestwu Goguryeo, które ze względu na swój potencjał zdawało się wręcz predestynowane do panowania nad Koreą¹⁶.

Jak się okazało, rękawice miały mu wszakże rzucić państwa położone na południu od rzeki Han, gdzie pierwotnie sytuacja była jeszcze bardziej skomplikowana niż na północy. Obszar ten bowiem nigdy nie znalazł się pod władzą Chińczyków, lecz ze względu na swoje peryferyjne położenie pozostawał w częściowej izolacji od reszty regionu, co skutkowało też zacofaniem cywilizacyjnym. W każdym razie ostatecznie został on zdominowany przez federację plemion Samhan, które podzieliły się na zachodnich Mahan, środkowych Byeonhan oraz wschodnich Jinhan¹⁷. Tradycyjna koreańska historiografia zakładała, że ci pierwsi założyli następnie państwo Baekje, drudzy Gaya¹⁸, trzeci zaś Silla, jakkolwiek obecnie wiadomo już, że w praktyce proces ten odbywał się długofalowo i nie zawsze symultanicznie, gdyż chociażby zachowane źródła archeologiczne wyraźnie wskazują, że Mahan funkcjonowało obok Baekje jeszcze w głąb VI w.¹⁹

Odrębną kwestią pozostają ówczesne wpływy japońskie na południu półwyspu. Przedwojenne interpretacje badaczy z Tokio odczytały zapisy *Nihongi* zgodnie z kluczem ideologicznym, sugerując, iż wzmiankowana w kronice Mimana (kor. *Imna*) to tak naprawdę inna nazwa na Federację Gaya, która na dodatek miała przez pewien czas pozostawać pod japońskim zwierzchnictwem²⁰. Współcześni badacze koreańscy jednakże odrzucili tę hipotezę jako bezpodstawną²¹. Nie neguje się przy tym ożywionych kontaktów kulturowych między dwoma na-

¹⁴ Jung W.Y. 2005, 87.

¹⁵ Pietrewicz 2020, 25–26.

¹⁶ Grayson 2002, 23.

¹⁷ Lee M. 2015, 246.

¹⁸ W dalszym toku narracji Autor traktuje Federację Gaya jako całość, nie uwzględniając jej podziału na części składowe takie jak Daegaya, a państwo ludu Wae dla ułatwienia określa mianem Japonii; por. Woo 2017, 147–148.

¹⁹ Walsh 2021, 21–24.

²⁰ *Nihongi. Chronicles of Japan from the Earliest Times to A.D. 697*, tłum. W.G. Aston, London 1896, I 164.

²¹ Zob. Choi 2005 [Mimo to podobny punkt widzenia w dalszym ciągu przyjmują niektórzy polscy badacze; por. Zieliński 2014, 104].

rodami. Za pośrednictwem Korei (w szczególności Baekje) Japończycy zapoznawali się z osiągnięciami cywilizacji chińskiej, ożywione pozostawały także kontakty handlowe z Wyspami Japońskimi²².

Ilustr. 1. Początek walki o hegemonię. Półwysep Koreański około roku 375

Na przełomie IV i V w. jasnym stawało się już, że walka o hegemonię nad półwyspem rozegra się między Goguryeo, Baekje oraz Silla. Do pierwszych starć doszło zresztą jeszcze w 1. poł. IV w. w czasie zagospodarowywania przez zainteresowane strony ziem dawnych chińskich komanderii. Wyjątkowo ostro zarysował się wówczas spór Baekje z Goguryeo, Silla zaś zadowalało się na tamtą chwilę utrzymywaniem przyjaznych stosunków z potężnym sąsiadem z północy²³. Z kolei Baekje, obawiając się nieustannie goguryjskiej agresji, zdecydowało się w 371 r. na atak wyprzedzający, w wyniku którego jego wojska podeszły aż pod Pyeongyang, które to miasto jednak nie było w tym czasie jeszcze stolicą Goguryeo. Przeciwna strona z odpowiedzią zwlekała aż dwie dekady, lecz u progu panowania króla Gwanggaeto (391–413) przeszła do wyjątkowo skutecznej kontrofensywy²⁴.

Rok 399 niezaprzeczalnie można określić brzemienym w skutkach dla dziejów Korei. Baekje, pragnąc powetować sobie dotychczasowe niepowodzenia, sprzymierzyło się bowiem wówczas z Japończykami i rozpoczęło zakrojoną na szeroką skalę kampanię wymierzoną w sąsiednie Gaya oraz Silla. Nie mogąc sprostać przeważającym siłom wroga, zdesperowani

²² Farris 1996, 6.

²³ Lee B.O. 2005, 1–35.

²⁴ Allen 2003, 7–8.

Sillańczycy zwrócili się o pomoc do Goguryeo. Odsiecz poprowadzona przez Gwanggaeto była zaś natychmiastowa, a w jej wyniku Baekje poniosło sromotną klęskę i na wiele lat pograżyło się w kryzysie wewnętrznym. Jednocześnie ambitny władca zajął rozległe połacie ziem centralnej Korei, przy czym w przypadku państw południowych ograniczył się do narzucenia im luźnej zwierzchności²⁵.

Tymczasem jednak sojusz z Goguryeo zaczął doskwierać Silla, gdyż nie było ono traktowane przez Goguryjczyków jako równoprawny partner. Zaowocowało to wkrótce słynnym „odwróceniem przymierzy” na półwyspie, kiedy to w 433 r. Baekjeańczycy zawarli z Sillańczykami porozumienie o współpracy. Jak się okazało, układ ten był niezwykle trwały, ponieważ przez ponad kolejne sto lat nadawał ton koreańskiej polityce²⁶. Mimo to piąte stulecie upłynęło jeszcze wciąż pod znakiem sukcesów Goguryeo, którego potęga osiągnęła wówczas apogeum, co szczególnie uwidoczniły walki na południu²⁷.

Z biegiem czasu oczy decydentów w Pyeongyangu obrócić musiały się wszakże ku północy, gdzie nasilał się nacisk plemion koczowniczych na granice, a w siłę ponownie rośli także Chińczycy. W ten sposób pojawiła się szansa dla Baekje oraz Silla, lecz tylko drugi z tych graczy potrafił w pełni wyzyskać sytuację na swoją korzyść. Albowiem za panowania króla Beopheunga (514–540), a przede wszystkim jego wnuka tudzież bratanka Jinheunga (540–576)²⁸ Sillańczycy podjęli wielokierunkową ekspansję. I tak oto między rokiem 532 a 562 całkowicie podporządkowali oni sobie Gaya, w tym samym czasie posuwając się wzdłuż morza ku północy półwyspu. Najbardziej doniosłe skutki miało jednak podbicie przez nich dorzecza Han w roku 551, gdyż chociaż sukces ten osiągnęli razem z Baekje, to nie chcieli dzielić się nowymi nabytkami ze swoim starym sprzymierzeńcem i w kluczowym momencie bez wahania go zdradzili. Opór Baekje został ostatecznie złamany w 554 r. w bitwie o twierdzę Gwansan²⁹, podczas której poległ sam król Seong³⁰.

Tym samym przymierze Baekje z Silla definitywnie przeszło do historii. Od tej pory każde z Trzech Królestw działało na własną rękę, zawierając co najwyżej doraźne sojusze, lecz nigdy nie trwały one długo. W 2. poł. VI w. konflikt o hegemonię uległ zresztą pewnemu zamrożeniu. Silla w tym czasie konsumowało zdobycze i okopywało się na zajętych pozycjach. Z kolei otoczone przez nie Baekje z trudem utrzymywało swoją wysoką rangę na arenie międzynarodowej. Jego władcy trwający w poczuciu nieustannego zagrożenia stopniowo przenosili stolicę na południe w głąb kraju, a nawet zmienili oficjalną nazwę państwa na Południowe Buyeo³¹,

²⁵ Między innymi te wydarzenia opisuje słynna stela króla Gwanggaeto, czyli jeden z najcenniejszych zabytków epigraficznych z okresu Trzech Królestw; Kim H.G. 2012, 3–14.

²⁶ Już w tym miejscu można na marginesie wspomnieć, iż wątek sojuszu Baekje-Silla jest silnie (choć niekonsekwentnie) eksponowany w omawianym serialu; *Hwarang*, odc. 11–13.

²⁷ Noh 2004, 111.

²⁸ Który jest zarazem jednym z głównych bohaterów serialu; *Hwarang*, odc. 1.

²⁹ Wydarzenie to symbolicznie kończy zasadniczą akcję serialu; *Hwarang*, odc. 20.

³⁰ Zob. Jang Ch.E. 2011.

³¹ W praktyce używano jednak obu określeń, co dobrze zostaje oddane w serialu; *Hwarang*, odc. 12–13.

co miało podkreślić ich wrogość względem Goguryeo, które niegdyś prowadziło zażartą rywalizację z oryginalnym Buyeo, z którego to ponadto miała wywodzić się królewska dynastia Baekje³².

Ilustr. 2. Na drodze ku unifikacji. Półwysep Koreański około roku 576

Na początku VII w. prawdziwym zagrożeniem dla samej wręcz egzystencji Goguryjczyków stały się jednak Chiny, które po zjednoczeniu w roku 589 pod berłem dynastii Sui z przymusem powróciły do wielkiej polityki dalekowschodniej, nie bez sukcesów podejmując chociażby ekspansję w Azji Centralnej tudzież Wietnamie³³. W rejonie Półwyspu Koreańskiego Chińczycy natrafili jednak na zdecydowany opór utworzonej doraźnie koalicji Goguryeo, Baekje, Japonii oraz Turków (Silla z wyrachowania postawiło na współpracę z Państwem Środka³⁴).

Kiedy więc Pyeongyang odmówił płacenia daniny, rozwścieczony cesarz Yangdi (604–618) wykorzystał nadarżającą się sposobność i rzucił przeciwko Goguryjczykom jedną z największych armii, jaką widział ówczesny świat, jako że według przekazów miała ona liczyć ponad milion żołnierzy. W czasie kilku kampanii wojennych z lat 612–614 siły te poniosły wszakże kompromitującą porażkę, nie mogąc ostatecznie ujarzmić Goguryeo, które stosowało taktykę wojny na wyczerpanie i unikania walnych rozstrzygnięć. Chińczycy jak niepyszni musieli powrócić do swojej ojczyzny, a skompromitowana dynastia Sui niedługo potem została obalona³⁵.

Opisane wydarzenia stanowią współcześnie istotny element koreańskiej tożsamości narodowej, gdyż powszechnie uważa się, że gdyby Chiny postawiły wówczas na swoim, współcze-

³² Zob. Lee H.S. 2020.

³³ Rodziński 1992, 155–159.

³⁴ Zob. Jung D.G. 2021.

³⁵ Kim, Kim, Tucker 2018, 225–242.

sna Korea mogłaby nigdy się nie narodzić. Późniejsze wydarzenia z połowy VII w. każą wątpić w tak daleko idącą interpretację zdarzeń, lecz bez wątpienia po dziś dzień Goguryeo pozostaje dla Koreańczyków symbolem oporu przeciwko obcemu panowaniu³⁶.

Jednakże dni Goguryeo na kartach historii i tak były już policzone. Albowiem Chiny zaskakująco szybko wyszły z wewnętrznej zawieruchy, a na ich czele stanęła dynastia Tang, która nie zarzuciła wcale wrogich zamiarów względem swojego sąsiada. Przez dekady Goguryjczycy resztkami sił bronili swojej niezależności, a ducha walki podtrzymywał w nich wybitny dowódca Yeon Gaesomun, który swoją osobowością przyćmił nawet samego króla, lecz zmarł on w roku 666, pozostawiając po sobie państwo skłócone wewnętrznie i otoczone przez nieprzyjaciół³⁷.

Baekje z kolei długo starało się balansować pomiędzy dwoma stronami tego konfliktu, lecz podjęta przez nie gra dyplomatyczna okazała się całkowicie nieudolna i zraziła jedynie Chińczyków, którzy za bardziej wiarygodnego partnera uznali Silla, które wielokrotnie udowodniło swoją wartość, oferując chociażby znaczące wsparcie militarne przeciwko Goguryeo³⁸. W związku z tym w 660 r. połączone siły chińsko-sillańskie dowodzone między innymi przez generała Gim Yusina zaatakowały Baekje od strony morza i lądu, by w bitwie na równinie Hwangsan rozbić siły wroga i odnieść niekwestionowane zwycięstwo³⁹. Tym samym pełna wzlotów i upadków wielowiekowa historia Baekje dobiegła końca, a całość jego terytorium znalazła się pod okupacją.

W zaistniałej sytuacji naturalnym krokiem było uderzenie w następnej kolejności na Goguryeo, które nie stawiało już w tym momencie większego oporu. Po kilkumiesięcznym oblężeniu Pyeongyang musiał ostatecznie ulec Silla oraz Chinom, co nastąpiło w roku 668. W rezultacie na Półwyspie Koreańskim ostało się tylko jedno z Trzech Królestw, czyli Silla, które już niedługo miało zmierzyć się z ostatnim przeciwnikiem stojącym na drodze konsolidacji władzy nad Koreą – Chinami⁴⁰.

2. Hwarangowie jako zjawisko historyczne i fenomen kulturowy

Chociaż specjaliści od lat spierają się o przyczyny globalnego sukcesu K-dramy, która niespodziewanie stała się na rynkach międzynarodowych prawdziwie konkurencyjnym towarem eksportowym Korei Południowej, to z dużą dozą pewności można orzec, iż jednym ze stojących za tym zjawiskiem czynników jest nowy kanon męskiego piękna prezentowany przez (jak wykazały analizy) ponadprzeciętnie przystojnych koreańskich aktorów⁴¹. Są to tzw. *Flower Boys*, czyli młodzi czy wręcz młodociani mężczyźni, szczupli, o regularnych rysach twarzy i dużych

³⁶ Gries 2005, 9.

³⁷ Asmolov 1992, 104–105.

³⁸ Zob. Jeong 2018.

³⁹ Moon D.S. 2016, 39–60.

⁴⁰ Rurarz 2009, 111–113, 126–128.

⁴¹ Moon, Parc 2013, 135.

oczach, którzy tym samym w dużym stopniu przypominają kobiety, a owa zniewieściałość bez wątpienia stała się w dzisiejszej Korei znakiem czasów⁴².

Ilustr. 3. Plakat stacji KBS2 promujący K-dramę *Hwarang* (2016) i ukazujący współczesne wyobrażenie starożytnych *Flower Boys* zgodnie z charakterystyczną dla Koreańskiej Fali estetyką męskiej urody, © KBS

Wbrew pozorom ten typ urody ma wszakże w tamtejszej historii swój odpowiednik, którym są hwarangowie. Zaskakiwać może w związku z tym fakt, iż dopiero w roku 2016 postanowiono poświęcić im odrębny serial. W dużym skrócie należy powiedzieć, że omawiana produkcja rozgrywa się w połowie VI w. za regencji królowej Jiso, która sprawuje rządy w Silla w imieniu młodocianego króla Jinheunga. Aby wzmocnić pozycję dworu, nieustannie podkopywaną przez możliwe rody, decyduje się ona powołać do życia korpus hwarangów, do którego potajemnie przystępuje także sam władca pragnący wyrwać się spod kurateli despotycznej rodzicielki. Na swojej drodze spotyka między innymi zasadniczego i honorowego Seon-u, którego przeszłość owiana jest tajemnicą, lecz z którym mimo sprzeczności charakterów szybko się zaprzyjaźnia. Wkrótce postanawiają oni połączyć siły, by ramię w ramię działać na rzecz przyszłości państwa i uczynienia z Silla najpotężniejszego spośród Trzech Królestw⁴³.

Kim jednakże byli owi hwarangowie? Mimo postępujących badań historycznych w tym zakresie, a nawet faktu, iż pozostają oni jednym z najważniejszych symboli narodowych Korei, to w praktyce wciąż niewiele wiadomo na ich temat⁴⁴. Koreańskie *hwarang* tłumaczy się do-

⁴² Diniejko-Wąs 2014, 84–87 [Jakkolwiek Autor nie zgadza się w tym przypadku z jednoznacznym stawianiem *Flower Boys* w opozycji do tradycji konfucjańskiej, gdyż instytucja hwarangów zdaje się łączyć w sobie te dwa elementy].

⁴³ *Hwarang*, odc. 1.

⁴⁴ Tikhonov 1998, 318–319.

słownie na polski jako „kwiat młodzieży”⁴⁵. To jedno właśnie nie ulega wątpliwości, że korpus zrzeszał młodych i urodziwych synów arystokracji, a twór ten był charakterystyczny dla Silla i nigdy nie rozwinął się w Baekje ani Goguryeo, mimo iż Pyeongyang podjął próbę przeszczenia takich rozwiązań na własny grunt⁴⁶.

Wciąż nie ustają jednak spory na temat charakteru tej instytucji. Co do zasady klasyczna historiografia wypracowała w tym przypadku dwa skrajnie odmienne punkty widzenia. Zdecydowana większość badaczy jeszcze za Gim Busikiem uznaje hwarangów przede wszystkim za znakomicie wyszkolonych oficerów, którzy w korpusie wprawiali się do walki, a następnie w dorosłym życiu piastowali wysokie stanowiska wojskowe. Z drugiej strony licznych zwolenników ma także pogląd (któremu bliski chociażby jest Pankaj N. Mohan), zgodnie z którym hwarangowie byli głównie kapłanami, którzy krzewili wśród królewskich poddanych lokalne wierzenia⁴⁷.

Współcześnie obserwowana jest tendencja do łączenia tych dwóch stanowisk. Przyjmuje się więc, że hwarangowie pełnili w sillańskim społeczeństwie tak naprawdę zarówno funkcje militarne, jak i edukacyjne oraz religijne. Poświadczają to nieliczne konkretne informacje zachowane na ich temat. Tak więc zgodnie z podaniami hwarangom zdarzało się dokonywać prywatnych interwencji zbrojnych w ościennych państwach⁴⁸, a także odegrali kluczową rolę w wojnach na półwyspie w VII w., czego przykładem jest wspominany już wybitny generał Gim Yusin, postać w Korei wręcz legendarna, za młodu hwarang⁴⁹. Warto bowiem w tym miejscu wspomnieć, iż trudno dzisiaj jednoznacznie rozstrzygnąć, w którym momencie hwarangowie odchodzili z korpusu, by zacząć sprawować oficjalne urzędy, gdyż do walki i tak zobowiązywało ich arystokratyczne pochodzenie, w myśl europejskiej zasady *noblesse oblige*⁵⁰.

Owa elita Silla nie zajmowała się wszakże jedynie podbojami i ekspansją. Po zajęciu przez Silla terytorium Gaya hwarangowie nie bez sukcesów pomagali tamtejszej szlacheckiej młodzieży w procesie asymilacji, dzięki czemu w krótkim czasie stała się ona integralną częścią społeczeństwa, a zarazem zapewniła dopływ świeżej krwi dla sillańskich warstw wyższych⁵¹. Młodzi wojownicy byli co więcej nauczycielami prostego ludu, propagując wśród niego chociażby sztukę, jako że część spośród nich miała być uzdolnionymi artystami czy znakomitymi tancerzami, źródła wspominają na przykład o „tańcu mieczy” uprawianym przez hwarangów⁵².

Bardziej złożoną kwestią jest sprawa buddyźmu, gdyż został on przez Silla przyjęty raczej późno, a na dodatek jego doktryna uległa przemieszaniu z lokalnymi wierzeniami, przez co miał on niejednorodny charakter. Mimo to nie ulega wątpliwości, że hwarangowie byli jego wyznaw-

⁴⁵ Jakkolwiek anglojęzyczni autorzy ponad określenie *Flower of Youth* przedkładają bardziej precyzyjny w ich przekonaniu termin *Flower Boys/Lads*, który wszakże trudno zadowalająco przełożyć na język polski; Rutt 1961, 7.

⁴⁶ Rurarz 2009, 96–97.

⁴⁷ Kim K.H. 2008, 178.

⁴⁸ Tego rodzaju zdarzenie przedstawia w bardzo obrazowy sposób serial; *Hwarang*, odc. 15.

⁴⁹ Ogarek-Czój 2003, 17–23.

⁵⁰ Tikhonov 1998, 327–329, 337.

⁵¹ McBride 2010, 56.

⁵² Cho K.A. 2018, 104 [Taniec ten odgrywa też pewną rolę w akcji serialu; *Hwarang*, odc. 8].

cami i głosicielami⁵³. Powszechnie uznawano ich zresztą za oświeconych bodhisattwów dążących do osiągnięcia stanu buddy, którzy swe życia poświęcali niesieniu pomocy innym⁵⁴.

Patronem korpusu już na stosunkowo wczesnym etapie został Budda Maitreja (kor. *Mireuk*), którego początkowo czcili przede wszystkim klasy wyższe, lecz finalnie zdobył on sobie popularność w całym sillańskim społeczeństwie⁵⁵. Była to koreańska odmiana kultu Amitabhy, którą na gruncie teistycznym najłatwiej chyba przyrównać do chrześcijańskiego millenaryzmu, gdyż głosiła ona, że jeszcze nawet za życia na ziemi możliwe jest wstąpienie do tzw. Czystej Krainy, w której można obcować z samym Maitreją i wysłuchiwać jego nauk prowadzących ku ostatecznemu wyzwoleniu⁵⁶. *Samguk yusa* podaje, że jeden z hwarangów o imieniu Miri został nawet okrzyknięty wcieleniem tegoż Buddy⁵⁷.

Krótko podsumowując cele funkcjonowania instytucji hwarangów, trzeba stwierdzić, iż wypełniane przez nich zadania niosły pożytek szerokim warstwom Silla, łącząc w sobie równocześnie cechy świeckie i duchowne. Trudno znaleźć tożsamy przypadek w historii Zachodu, jakkolwiek amerykańscy historycy wskazują tu na pewne podobieństwa do ruchu skautowskiego⁵⁸, na gruncie polskim można by przywołać przykład Szarych Szeregów tudzież przedwojennego harcerstwa⁵⁹.

Co się tyczy zasadniczej historii korpusu, to jego początki giną w mrokach dziejów. Prototypu tej instytucji badacze doszukują się jeszcze w tradycji plemiennej Silla, której specyfika wyróżniała ten kraj na tle Półwyspu Koreańskiego. Najczęściej wszakże przyjmuje się, że pierwszych hwarangów zgromadził mnich Wongwang na początku VII w., lecz często można też spotkać się z tezą, że miało to miejsce kilkadziesiąt lat wcześniej za panowania króla Jinheunga⁶⁰. Apogeum swoich wpływów korpus osiągnął w połowie VII stulecia, ale po zakończeniu ówczesnych wojen i powstaniu Zjednoczonego Silla stopniowo stracił na znaczeniu, by wreszcie zniknąć w mrokach dziejów na przełomie IX i X w.⁶¹

Trudno stwierdzić, jaki cel przyświecał pierwotnej decyzji o stworzeniu tego typu organizacji. Hipoteza, zgodnie z którą król chciał w ten sposób silniej podporządkować sobie krnąbrnych możnych, biorąc ich dzieci niejako na zakładników na wzór macedońskiego korpusu paziów, jest chętnie przyjmowana w serialu⁶², ale nie znajduje raczej potwierdzenia w źródłach. Bardziej realna zdaje się zwykła chęć wzmocnienia władzy centralnej państwa, które szkoliło

⁵³ Jakkolwiek ów aspekt ich działalności wybrzmiewa w serialu zaskakująco słabo; por. *Hwarang*, odc. 14.

⁵⁴ McBride 2010, 78.

⁵⁵ Cho, McBride 2016, 1.

⁵⁶ Choe Y. 2015, 14–15.

⁵⁷ Kim K.H. 2008, 185.

⁵⁸ McBride 2010, 56.

⁵⁹ Autor za chybione uznaje pojawiające się w literaturze przedmiotu porównania do europejskich rycerzy czy japońskich samurajów, chyba że uznać je jedynie za pewną figurę retoryczną; por. Goban-Klas 2006, 30.

⁶⁰ Lee K.B. 1984, 54–55.

⁶¹ Por. Tikhonov 1998, 332–333 [Za nieporozumienie należy uznać niepoparte konkretniejszymi dowodami twierdzenie Marka Sflugiera oraz Andrzeja M. Tomczyka, zgodnie z którym korpus hwarangów został rozwiązany dopiero w XIV w. Jakkolwiek ówczesni wojownicy mogli uznawać się za spadkobierców swoich przodków, to hwarangami jako takimi zdecydowanie nie byli; Sflugier, Tomczyk 2013, 66–67].

⁶² *Hwarang*, odc. 4.

sobie w ten sposób wykwalifikowane kadry urzędnicze i wojskowe⁶³, jako że typowy dla Korei późniejszych epok system konfucjańskich egzaminów nawet w Chinach dopiero wówczas raczkował⁶⁴. Poniekąd bardziej idealistyczna wizja zakłada, że poprzez hwarangów król chciał zbliżyć się do ludu, aby lepiej go poznać i zrozumieć jego potrzeby⁶⁵.

Pod względem organizacyjnym według legendy hwarangom miały początkowo przewodzić dwie wyróżniające się urodą kobiety nazywane *wonhwa* o imionach Nammo oraz Junjeong, lecz kiedy ta druga z zazdrości zamordowała swoją towarzyszkę, kierownictwo nad korpusem przypadło w udziale mężczyznom⁶⁶. Przywódcę hwarangów określano zaś tytułem *gukseon*, lecz tak naprawdę niewiele wiadomo na temat jego kompetencji⁶⁷.

Zgodnie z tradycją w swoich poczynaniach wojownicy mieli kierować się pięcioma zasadami spisanyymi przez Wongwanga, który mimo swego statusu mnicha buddyjskiego osadził je w równej mierze także w myśli konfucjańskiej i szamanistycznej, gdyż kładły one nacisk na wierność władcy, miłość synowską, lojalność względem przyjaciół, nieulekłą walkę oraz powstrzymanie się od niepotrzebnego rozlewu krwi⁶⁸. W praktyce wojownicy wprawiali się w tych cnotach i podążali „drogą hwaranga” (kor. *hwarangdo*⁶⁹) poprzez intensywny trening fizyczny uzupełniany lekcjami tańca oraz śpiewu, jak również pielgrzymkami do miejsc świętych, co miało pomóc im odnaleźć wewnętrzną równowagę⁷⁰.

W rezultacie hwarangowie zapisali się w historii jako wzór dzielności, nieustępliwości, honoru, powściągliwości (także seksualnej) oraz przywiązania do przyjaciół z korpusu, jako że niejaki Sadaham miał wręcz umrzeć ze zgryzoty, po tym jak jego towarzysz Mugwallang nagle zszedł z tego świata⁷¹. Na tej podstawie w czasach najnowszych niektóre postępowe środowiska ukuły teorię, zgodnie z którą hwarangowie mieli być w istocie praktykującymi homoseksualistami⁷², lecz podobne przypuszczenie wynika głównie z nieznamości realiów epoki i jest obecnie powszechnie odrzucane przez historyków⁷³.

Po wiekach pewnego zapomnienia renesans popularności przyniósł hwarangom przełom XIX i XX w., do czego przyczynili się Japończycy próbujący zafałszować ten element koreańskiej historii, nie cofając się przy tym chociażby przed pomówieniem *wonhwa* o prostytutkę⁷⁴.

⁶³ Joo, Lim 2011, 171–186.

⁶⁴ Rodziński 1992, 165.

⁶⁵ Kim K.H. 2008, 179–180.

⁶⁶ Choe K. 2016, 196–197 [Opowieść ta zostaje wpleciona w akcję serialu; *Hwarang*, odc. 16].

⁶⁷ McBride 2010, 58.

⁶⁸ Grayson 2002, 38.

⁶⁹ Książd Antoni Kość termin ten przetłumaczył poetycko (a więc w duchu koreańskim) jako „droga kwiatu młodych zastępów”; Kość 2005, 10.

⁷⁰ Hwang, Lee 2005, 3–7.

⁷¹ Tikhonov 2007, 1038.

⁷² Za czym przemawiać miało także nawet ich umiłowanie do pięknych strojów czy paranie się działalnością artystyczną. Za jedyny jakościowo ważki argument można by w tym przypadku uznać odwołanie się do zachowanych pieśni hwarangów takich jak *Oda do wojownika Jukji*, lecz opisy w nich zawarte dotyczą raczej miłości umysłowej niż cielesnej (por. Lee P.H. 2003, 72). Nawet żywo zainteresowany historią środowisk LGBT Eugene Y. Park nie interpretuje relacji pomiędzy hwarangami w kontekście seksualnym; por. Park E.Y. 2022, 53.

⁷³ Kim K.H. 2008, 178 [Zresztą tenże Sadaham jest równocześnie bohaterem jednej z najbardziej znanych sillańskich opowieści miłosnych, w której zakochuje się on w przepięknej Misil; zob. Shin 2005].

⁷⁴ Zob. Jung W.Y. 2017.

W odpowiedzi rodzimi intelektualiści z półwyspu zintensyfikowali dyskusję nad istotą korpusu, a także jego dziedzictwem we współczesnym świecie, czego ciekawym przykładem może być opowiadanie *Potomkowie hwarangów* (kor. *Hwarangui huye*) z roku 1935 pióra sławnego pisarza Kim Tong-ni⁷⁵. Z kolei w XXI w. tego rodzaju dyskurs coraz częściej przenosi się do dzieł kultury popularnej, podstawowa wiedza zaś czerpana jest ze źródeł takich jak K-drama⁷⁶.

3. „Królestwo świętych kości” – system społeczno-polityczny Silla

Przechodząc do zasadniczego tematu, zacząć należy od stwierdzenia, iż zgodnie z silnie zakorzenioną tradycją Silla (która to nazwa znaczy dosłownie „nowy kraj”) powstało już w 57 r. przed Chr. jako pierwsze z Trzech Królestw, a początek dała mu grupa sześciu wiosek o nazwie Saro położonych w okolicy późniejszej stolicy państwa – Gyeongju (znanym wówczas jako Geumseong)⁷⁷. Co jednak ciekawe w przeciwieństwie do Baekje czy zwłaszcza Goguryeo nigdy nie ukształtował się jeden sillański mit założycielski, a legendy przekazane przez mnicha Iryeona poprzestają na przedstawieniu pochodzenia protoplastów trzech najważniejszych lokalnych rodów Bak, Seok oraz Gim (wszyscy trzej wykluli się z jaj). Pierwszym królem miał zostać Bak Hyeokgeose, a królową urodzona z boku smoka Aryeong⁷⁸.

Obecny stan badań archeologicznych pozwala stwierdzić, że w rzeczywistości pierwsze ślady osadnictwa na tych terenach pochodzą dopiero z pierwszych dekad po narodzinach Chrystusa, zatem nie może być mowy o istnieniu już wówczas zorganizowanej struktury państwowej. Wydaje się raczej, że Silla powstało na bazie jednego z tzw. miast otoczonych murami leżących na południowym wschodzie półwyspu, które począwszy od II w. zaczęło stopniowo zajmować przyległe ziemie⁷⁹.

Na tym wczesnym etapie władza wciąż nie miała charakteru dziedzicznego, gdyż o koronę regularnie rywalizowali przedstawiciele rodów Bak oraz Seok, lecz u schyłku IV w. za panowania króla Naemula (356–402) Gimowie uzyskali monopol na władzę, by tron utracić dopiero sześć stuleci później. Równolegle w życie wchodziła także zasada primogenitury, a całkowita konsolidacja władzy nastąpiła za panowania wspomnianego już króla Beopheunga, czego zewnętrznym przejawem było ostateczne odrzucenie przez niego autochtonicznego tytułu *maripgan* na rzecz chińskiego *wang*⁸⁰.

Tym samym zmalała rola rodów Bak oraz Seok⁸¹, które już od IV w. zaczęły tracić wpływ na życie polityczne. Niesamowicie silna pozostawała za to ich pozycja w sillańskim społeczeństwie. Albowiem tak jak w Indiach funkcjonował system kastowy, tak w Silla ukształtował się jedyny w swoim rodzaju system kości (kor. *golpum*), który wywodził się jeszcze z tradycji ple-

⁷⁵ Kim T.N. 1998, 107–120.

⁷⁶ Jang S.H. 2012, 101.

⁷⁷ Moon K.H. 2011, 5–32.

⁷⁸ Zob. Kim S.J. 2011.

⁷⁹ Kang 2006, 197–199.

⁸⁰ Zob. McBride 2011 [Z tego powodu bohaterowie serialu konsekwentnie używają określenia o rodowodzie chińskim; por. *Hwarang*, odc. 12].

⁸¹ Co zostaje dyskretnie uwidocznione w serialu; *Hwarang*, odc. 3.

miennej, a który wyznaczał status każdego mieszkańca kraju, kreując w istocie system polityczny Silla. Zgodnie z nim na szczycie drabiny społecznej stały „święte kości” (kor. *seonggol*), czyli osoby wywodzące się najprawdopodobniej zarówno po mieczu, jak i po kądzieli z jednego z rodów założycielskich Silla. Tylko one mogły sprawować królewski urząd, a także piastować najważniejsze stanowiska państwowe. Jak można się domyślić, podobny chów wsobny prowadził niestety do różnego rodzaju patologii⁸², chociażby poprzednik króla Jinheunga był ojcem jego matki, ale jednocześnie bratem jego ojca. W rezultacie u schyłku omawianej epoki linia „świętych kości” wygasła na osobie królowej Jindeok (647–654)⁸³.

Odrobinę niżej w tym układzie stały „prawdziwe kości” (kor. *jingol*), a więc osoby, które tylko w połowie wywodziły swoje pochodzenie od „świętych kości”. W praktyce te dwie grupy skupiały w swoim ręku pełnię władzy w królestwie. Do opisu pozostałych Sillańczyków używano zaś przede wszystkim sześciostopniowego systemu głowy (kor. *dupum*). Z przynależności do danego *dupum* wynikały bardzo konkretne obowiązki oraz przywileje, przepisy precyzowały w tym wypadku nawet maksymalną dopuszczalną powierzchnię mieszkalną czy liczbę posiadanych koni. Ogółem system ów uchodził za stosunkowo sztywny, pozycja społeczna była bowiem dziedziczna, jakkolwiek istniała możliwość uzyskania nobilitacji za wyjątkowe zasługi. Z kolei w przypadku mezaliansu dziecko otrzymywało przynależność klasową rodzica stojącego niżej w hierarchii⁸⁴.

W związku z tym drugorzędny i wtórny charakter miał siedemnastostopniowy system rang wprowadzony w Silla tak jak w Goguryeo oraz Baekje na wzór chiński, gdyż rozwiązania te nakładały się zasadniczo na system kości (na przykład pięć najwyższych rang było zarezerwowanych dla członków grup *seonggol* oraz *jingol*), a na dodatek wprowadzono je stosunkowo późno, bo dopiero na początku VI stulecia⁸⁵. Zewnętrzną oznaką przynależności do danej rangi (a co za tym szło również sprawowanego urzędu) była zaś barwa noszonych szat⁸⁶.

Przy okazji można także zauważyć, iż w okresie Trzech Królestw koreańskie kobiety cieszyły się dużą swobodą działania oraz społecznym szacunkiem, co badacze wiążą najczęściej z dominacją tradycji buddyjskiej w tej epoce. Chociażby sillańskie bohaterki literackie przedstawiano w wyjątkowo korzystnym świetle, przypisując im takie cnoty jak posłuszeństwo względem rodziców czy wierność małżonkowi⁸⁷. Ponadto Silla było jedynym koreańskim państwem, w którym kobiety takie jak wzmiankowana Jindeok sprawowały samodzielne rządy, lecz z drugiej strony późniejsi kronikarze znajdujący się pod wpływem myśli konfucjańskiej sceptycznie wyrażali się o tego rodzaju zjawisku, przekazując na przykład, że panująca w Zjednoczonym Silla królowa Jinseong (887–897) ku publicznemu zgorszeniu urzędzała so-

⁸² Serial zwraca chociażby uwagę na praktykę poślubiania przez władców własnych siostr czy ryzyko występowania wśród członków dynastii panującej chorób genetycznych; *Hwarang*, odc. 9, 13.

⁸³ Park S. 2021, 433–450.

⁸⁴ Lee K.B. 1984, 49–51.

⁸⁵ Zob. Kim D.W. 2020.

⁸⁶ Co wyraźnie (aczkolwiek nie do końca poprawnie) przedstawia się w serialu; por. *Hwarang*, odc. 1.

⁸⁷ Cho S. 2016, 18–19, 36.

bie orgie z udziałem młodych chłopców, nadając jednocześnie swoim kochankom wysokie stanowiska państwowe⁸⁸.

Na temat centralnych organów władzy Silla nie przetrwało zbyt wiele informacji. Bez wątpienia bardzo silna pozostawała tam pozycja władcy i nigdy nie doszło do wykształcenia się urzędu pierwszego ministra tudzież premiera na wzór Goguryeo, gdzie taki urzędnik nazywany *daedaero* był wybierany w powszechnym głosowaniu⁸⁹, choć niektórzy urzędnicy pierwszej rangi (określani mianem *ibeolchan*) cieszyli się znaczącymi wpływami⁹⁰. W zamian funkcjonowały różnego rodzaju ministerstwa zależne od monarchy, których nazwy, a także kompetencje ulegały zmianom na przestrzeni wieków. W związku z tym jako wyjątkowa jawi się rola swojej rady starszych o nazwie *hwabaek*, czyli kolegiального organu zrzeszającego elitę państwa, który służył radą królowi i podejmował decyzje w kluczowych dla królestwa sprawach⁹¹.

Pod względem administracyjnym Silla dzieliło się na sześć głównych prowincji (kor. *ju*), które pozostawały ściśle związane z systemem podatkowym oraz siłami militarnymi kraju, gdyż wyraźny rozdział władzy cywilnej od wojskowej nastąpił dopiero u schyłku omawianej epoki. W każdej z prowincji stacjonował zatem garnizon (kor. *jeong*), na czele którego stał zawsze przedstawiciel *seonggol* lub *jingol*. Z kolei w mniejszych powiatach (kor. *gun*) istniały twierdze (kor. *seong*), których naczelnicy byli odpowiedzialni nie tylko za obronność, ale też za pobór danin⁹². Sillańscy żołnierze byli na ogół młodymi szlachcicami uznającymi swoje zajęcie za zaszczyt, a pobór rekruta spośród chłopów nie był wówczas jeszcze szeroko rozpowszechniony. Obok regularnych oddziałów wojskowych oraz sił elitarnych, jakimi byli *hwaran-gowie*, istniała także milicja miejska, szczególnie w Gyeongju, które podzielone na sześć dzielnic uchodziło za odrębny podmiot administracyjny, a którego rola od VII w. wydatnie wzrosła⁹³.

4. Między *profanum* a *sacrum* – sillańskie życie ekonomiczne oraz kulturalne

O ile sprawy polityki Silla pozostawały w ścisłym związku z wydarzeniami zachodzącymi w stolicy, to jego życie ekonomiczne, jak przystało na państwo oparte na gospodarce rolnej, rozgrywało się przede wszystkim na wsi. Na temat jej funkcjonowania, ale też struktury ziemskiej czy doli chłopów wciąż trwają zażarte dyskusje historyków. W największym stopniu ogólności przyjmują oni zazwyczaj, że przynajmniej oficjalnie cała ziemia w kraju była własnością króla⁹⁴.

Nie można tu jednak mówić o stanie analogicznym do chociażby europejskiej monarchii patrymonialnej, gdyż przez cały okres Trzech Królestw olbrzymimi posiadłościami dysponowali w Silla członkowie dynastii panującej oraz arystokraci, a jedni, jak i drudzy w prowadzeniu interesów byli wyraźnie niezależni od osoby monarchy. Sytuację komplikował na dodatek

⁸⁸ Kim Ch.S. 2004, 77–78.

⁸⁹ Zob. Yoon 2015.

⁹⁰ Co wielokrotnie podkreśla się w toku akcji serialu; por. *Hwarang*, odc. 2.

⁹¹ Kim Ch.S. 1969, 43 [Rada ta zostaje przedstawiona w serialu, lecz zdaniem Autora zbyt mocno upodobniono ją do analogicznych organów z wieków późniejszych; por. *Hwarang*, odc. 20].

⁹² Rurarz 2009, 93–96.

⁹³ Zob. Jeon 2018.

⁹⁴ Rurarz 2009, 85.

brak wyraźniejszego rozdziału między majątkiem świeckim a duchownym, podczas gdy z biegiem czasu klasztory buddyjskie otrzymywały coraz hojniejsze zapisy i darowizny⁹⁵.

Podstawą utrzymania całego kraju byli jednak rzecz jasna chłopci posiadający na własność niewielkie gospodarstwa lub dzierżawiący ziemię państwową, a królewski dwór miał doskonale zdawać sobie sprawę, jak ważną rolę odgrywali oni w systemie ekonomicznym. Z tego powodu, kiedy propaganda państwowa w Goguryeo wysławiała kolejne zwycięskie bitwy i podboje, to w Silla nastawiona była na kreowanie wizerunku władcy jako dobrotliwego ojca, który chce ulżyć w cierpieniu swoim poddanym⁹⁶. Tę samą retorykę prezentuje również kronika *Samguk sagi*, jakkolwiek trzeba ostrożnie podchodzić do jej zapisów, gdyż jej autor Gim Busik wywodził się bezpośrednio z sillańskiej dynastii panującej, której dokonania opisywał⁹⁷.

Mimo to zdaje się, że owa polityka troski o rozwój wsi była faktycznie wdrażana w życie, a w historii bywa nazywana *nongjaeongbon*. Nie była ona oczywiście w stanie całkowicie zaradzić problemom, z jakimi mierzyli się wówczas chłopci, takimi jak częste epidemie, dotkliwe nieurodzaje, a także powszechne zjawisko bandytyzmu⁹⁸. W rezultacie przez cały omawiany okres pomiędzy chłopstwem a arystokracją występowało nieznaczne, lecz wyczuwalne napięcie⁹⁹.

Swego czasu pomiędzy południowokoreańskimi a północnokoreańskimi historykami doszło do gwałtownego sporu nad materią niewolnictwa w okresie Trzech Królestw. Zgodnie bowiem z klasycznymi tezami marksistowskimi, które już w latach 30. na grunt koreański przeschepił Paek Nam-un, na tym etapie dziejowego rozwoju niewolnicy powinni stanowić podstawową siłę roboczą napędzającą gospodarkę. Analiza materiału źródłowego zadała jednak kłam tej wizji, gdyż na przykład w Silla ich rola okazała się być marginalna. Rekrutowali się oni przede wszystkim z nielicznych jeńców wojennych, a jako wykluczeni z systemu *dupum* pracowali na ogół jako służba domowa¹⁰⁰.

Co więcej w Silla nie istniała zasadniczo pańszczyzna. Poza sezonem chłopci byli jedynie zobowiązani do wykonywania podstawowych prac na rzecz państwa takich jak utrzymanie dróg, fortyfikacji, ale także systemów irygacyjnych, które w tym czasie znacząco się rozrosły, umożliwiając intensyfikację rolnictwa¹⁰¹. Za niecodzienne rozwiązanie można uznać z kolei zwyczaj tworzenia odosobnionych wiosek o nazwie *bugok*¹⁰², w których w ramach kary zmuszano do pracy kryminalistów, lecz niestety nieznane są szczegóły odnośnie tego zjawiska¹⁰³.

Na temat kultury Silla wiemy obecnie chyba najwięcej, co wynika między innymi z faktu, iż w podziemnych grobowcach z tego okresu zachowały się liczne malowidła, dzieła sztuki

⁹⁵ Kim Ch.S. 2004, 92–93.

⁹⁶ Kim H.G. 2012, 14–20 [Podobna myśl, zgodnie z którą to władca, a nie poddani, ma troszczyć się o przyszłość kraju, jest wielokrotnie przywoływana w serialu; por. *Hwarang*, odc. 4].

⁹⁷ Shultz 2004, 2.

⁹⁸ Kwestie te sygnalizowane są także w serialu; *Hwarang*, odc. 14–15.

⁹⁹ Kim Ch.S. 1969, 41.

¹⁰⁰ Kim Ch.S. 2004, 85–86.

¹⁰¹ Lee H. 2018, 271.

¹⁰² Poniekąd taki charakter ma wioska przedstawiona w serialu, gdyż jej mieszkańcy mają zakaz przemieszczania się i pod przymusem wydobywają złoto na potrzeby stolicy; *Hwarang*, odc. 1–2.

¹⁰³ Lee K.B. 1984, 56.

i wyroby rzemieślnicze¹⁰⁴. Na pewno zauważyć trzeba, iż wyraźne piętno na działalności kulturalnej Sillańczyków odcisnął buddyzm (a ściślej rzecz ujmując, jeden z jego nurtów, jakim jest Mahajana), chociaż religia ta została oficjalnie przyjęta jako państwowa dopiero około roku 527, gdyż przez długi czas mieszkańcy podchodzili do niej z dużą niechęcią przywiązani do tradycyjnych wierzeń szamanistycznych, które zresztą w dalszym ciągu odgrywały istotną rolę¹⁰⁵. W późniejszym czasie jednak Gyeongju stało się istotnym ośrodkiem myśli buddyjskiej, z którego wywodzili się liczni misjonarze i sławni uczeni, spośród których najbardziej znanym pozostaje żyjący w VII w. mnich Wonhyo¹⁰⁶.

Jednocześnie na Półwysep Koreański dotarł w tej epoce również konfucjanizm, lecz większą karierę miał on zrobić dopiero w państwie Goryeo. W Silla traktowano go jedynie jako ciekawostkę naukową, która nie miała jeszcze przełożenia na życie polityczno-społeczne całego kraju¹⁰⁷. Z kolei taoizm w żadnym z Trzech Królestw (z wyjątkiem krótkiego epizodu w przypadku Goguryeo) nie odbił się większym echem, choć ewidentnie jego założenia były dobrze znane Sillańczykom¹⁰⁸.

Rozpoznawalnym już na skalę globalną przykładem finezyjnej sztuki Silla są tzw. złote korony¹⁰⁹, które w minionym stuleciu zostały odnalezione w nekropolii sillańskich królów na terenie Gyeongju i datowane są na przełom IV i V w., a które do dzisiaj zachwycają swoim kunsztem historyków sztuki. W dawnych miejscach pochówku przetrwały też przykłady ówczesnej rzeźby oraz malarstwa, lecz największą sensację wśród naukowców wzbudziły szklane wyroby, które najprawdopodobniej powstały w rzymskich i bliskowschodnich pracowniach, co świadczy o utrzymywaniu rozwiniętych kontaktów handlowych pomiędzy starożytną Europą a Azją¹¹⁰.

Niestety niewiele przetrwało ze wspaniałej, jak sugerują kroniki, architektury z okresu Trzech Królestw. W przypadku Silla do wyjątków można zaliczyć co najwyżej wzbudzający zainteresowanie badaczy budynek Cheomseongdae uznawany za najstarsze obserwatorium astronomiczne w Azji, a w szczątkowej formie także kompleks Najeong¹¹¹, który jako legendarne miejsce narodzin króla Hyeokgeose uchodził za miejsce święte i centralny ośrodek kultu państwowego¹¹².

Co gorsza nie zachowały się żadne sillańskie dzieła literackie, chociaż wiadomo, że na przykład hwarangowie dali wówczas początek poetyckiej odmianie pieśni zwanej *hyangga*, lecz zachowane fragmenty tych utworów datuje się dopiero na okres Zjednoczonego Silla. O wiele trwalsze okazało się za to dziedzictwo muzyczne tej epoki, gdyż to wtedy słynny muzyk U-reuk¹¹³

¹⁰⁴ Zob. Kim Ch. 1947.

¹⁰⁵ Koudela, Yoo 2014, 9.

¹⁰⁶ Buswell 2017, 132.

¹⁰⁷ Grayson 2002, 49.

¹⁰⁸ Lee K. 2004, 61–63.

¹⁰⁹ Jedna z nich zostaje w dyskretny sposób zaprezentowana w ostatnim odcinku serialu; *Hwarang*, odc. 20.

¹¹⁰ Choe K. 2014, 3.

¹¹¹ Jest to jedna z nielicznych lokacji wymienionych z nazwy w serialu; *Hwarang*, odc. 4.

¹¹² Zob. Lee E.S. 2005.

¹¹³ Który jest drugoplanowym bohaterem serialu; *Hwarang*, odc. 8.

wywodzący się z Gaya, lecz działający w Silla, miał skonstruować *gayageum*, narodowy koreański instrument, który nawet w XXI w. cieszy się popularnością wśród wykonawców¹¹⁴.

Podsumowanie

Kończąc, należy stwierdzić, iż okres Trzech Królestw to epoka obfitująca w liczne wydarzenia istotne z perspektywy koreańskiej historii, spośród których większość wciąż oczekuje na dokładniejsze opracowanie na gruncie polskiej historiografii. Na ich tle w sposób szczególny wyróżnia się jednak fenomen Silla, które choć rozpoczęło jako najmniejsze i najsłabsze spośród państw półwyspu, to ostatecznie dokonało czegoś wręcz niebywałego, zwyciężając swoich przeciwników i podporządkowując sobie ich terytoria, co po późniejszym konflikcie z Chinami otwarło drogę do konsolidacji władzy nad Koreą. Powstałe zaś w ten sposób państwo, czyli Zjednoczone Silla, przetrwało kolejne trzy stulecia, w którym to czasie mogła zacząć kształtować się koreańska tożsamość narodowa¹¹⁵.

Unifikacja nie nastąpiła jednak z dnia na dzień, gdyż był to proces mozolny i rozciągnięty w czasie¹¹⁶. Ponadto nie doszłaby do skutku, gdyby nie specyficzny sillański ustrój wewnętrzny, a także konsekwentnie realizowany przez tamtejszych władców program reform. O ostatecznym sukcesie Silla zadecydowało kilka czynników, wśród których wskazać można politykę *nongjaeongbon* nakierowaną na dobrostan wsi i jej mieszkańców, radę *hwabaek* pełniącą funkcję kontrolną i rozjemczą, system *golpum* zapewniający stabilność społeczną, a także etos rycerski prezentowany przez elitarny korpus hwarangów¹¹⁷, których mit jest żywy do dnia dzisiejszego i inspirowane kolejne pokolenia.

Pewien niewielki, choć przy tym znaczący, wycinek omawianych zdarzeń w sposób nadzwyczaj sugestywny przedstawia serial *Hwarang* rodem z XXI w. Jego twórcy poprzez niezwykle atrakcyjną i popularną formułę K-dramy podjęli całkiem udaną zdaniami Autora próbę przekazania widzowi stosunkowo skąpych informacji na temat funkcjonowania starożytnego Silla, istniejące luki w wiedzy historycznej zapełniając własną inwencją twórczą, a końcowego efektu nie zakłócają nawet anachronizmy występujące od czasu do czasu w toku fabuły¹¹⁸. Co ważniejsze, produkcja ta unika taniego i źle rozumianego moralizatorstwa charakterystycznego dla wielu współczesnych filmów historycznych. Nie ma tu zatem na przykład mowy o jawnym podważaniu wiodącej pozycji arystokracji w życiu społecznym czy przesadnej gloryfikacji sylwetki prostego chłopca.

¹¹⁴ Park E.Y. 2022, 58.

¹¹⁵ Autor abstrahuje już w tym miejscu od ciekawej, acz złożonej kwestii funkcjonowania w latach 698–926 państwa Balhae lokującego się poza Półwyspem Koreańskim; por. Rurarz 2009, 148–151.

¹¹⁶ Zob. Chang 2018.

¹¹⁷ Kim Ch.S. 1969, 48.

¹¹⁸ Wspomnieć tu można chociażby o takich elementach jak budynek dyskoteki czy wykorzystywanie pryszniców; *Hwarang*, odc. 1, 6 [Warto jednak zauważyć, że niektóre pozorne anachronizmy mogą być niezwykle pouczające dla widza. Znakomitym przykładem jest praktykowanie przez bohaterów serialu gry w piłkę nożną, która w okresie Trzech Królestw przybyła na Półwysp Koreański z Chin, gdzie pod nazwą *cuju* była znana już od czasów starożytnych; zob. Kim Y. 2019].

Słowem zakończenia Autor ośmieliłby się zasugerować, że w związku z tym koreańskie seriale mogą być nie tylko obiektywnie skutecznym środkiem rozpowszechniania tamtejszej historii, ale (wobec konsekwentnie prowadzonej na tym polu działalności rządu w Seulu, który od momentu uchwalenia ustawy o promocji koreańskiego filmu w roku 1995 pozostaje czynnie zaangażowany w rozwój i popularyzację kultury masowej¹¹⁹) wręcz narzędziem nowoczesnej polityki historycznej, która odchodzi w tym przypadku od wielokroć płonnych i w gruncie rzeczy chyba przebrzmiałych już debat na temat odpowiedzialności, winy czy ofiar¹²⁰, by uczynić z dziejów kolejny przedmiot kapitalistycznej konsumpcji, co skonstatować można by poniekąd gorzkim stwierdzeniem, iż obecnie nie liczy się już, kto ma rację, lecz kto lepiej potrafi sprzedać swoją wersję wydarzeń. W rezultacie tradycyjnie rozumiana polityka historyczna traci na znaczeniu, a jej nowoczesna forma na naszych oczach zostaje ściśle podporządkowana tzw. miękkiej sile państwa, które to nowe zjawisko należałoby określić mianem *soft historical power*.

Bibliografia

- Allen Ch.T., 2003: *Prince Misahūn: Silla's Hostage to Wa from the Late Fourth Century*, „Korean Studies” 27, 1–15.
- Asmolov K.V., 1992: *The System of Military Activity of Koguryō*, „Korean Journal” 32.2, 103–116.
- Barnes G.L., 2004: *The Emergence and Expansion of Silla from an Archaeological Perspective*, „Korean Studies” 28, 14–48.
- Barszcz A., Pilawa K., 2018: *Polityka historyczna. Próba programu pozytywnego*, „Pressje” 53, 49–59.
- Buswell R.E., 2017: *Wōnhyo. Buddhist Commentator Par Excellence*, „Journal of Korean Religions” 8.1, 131–160.
- Chang W.S., 2018: *Sillasamguktongillon nonuiui yeongsajeok geomto*, „Sillasahakbo” 43, 67–104.
- Cho I., McBride R.D., 2016: *Shifting Contexts of Faith: The Cult of Maitreya in Middle and Late Silla*, „The Eastern Buddhist” 47.1, 1–28.
- Cho K.A., 2018: *Salme gibanhan Sillau chum teukjing, geu yeoksajeok hwaryong*, „Muyongyeoksagirokak” 50, 95–125.
- Cho S., 2016: *Gender Equality and the Practice of Virtue in the Samguk sagi (History of the Three Kingdoms) in Comparison with the Lienu zhüan (Biographies of Virtuous Women)*, „Studies on Asia” V.1.1, 17–49.
- Choe K., 2014: *Silla Art and the Silk Road*, „International Journal of Korean History” 19.1, 1–22.

¹¹⁹ Diniejko-Wąs 2014, 84.

¹²⁰ Por. Barszcz, Pilawa 2018, 53–57.

- Choe K., 2016: *Choe Chiwŏn's Pungnyudo and Present-day Hallyu*, „International Journal of Korean History” 21.1, 193–220.
- Choe Y., 2015: *The Cult of the Pure Land of Maitreya in Paekche and Silla in the Three Kingdoms Period*, „Journal of Korean Religions” 6.1, 13–36.
- Choe Y.H., 1980: *An Outline History of Korean Historiography*, „Korean Studies” 4, 1–27.
- Choi J.S., 2005: *Gayawa Mimana(Imna)neun dongilguginga. Gaya, Mimana gwangye jaeron*, „Sillasahakbo” 3, 95–123.
- Diniejko-Wąs A., 2014: *Flower Boys czyli feminizacja wizerunku młodego mężczyzny w południowokoreańskich mediach*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula” 34, 79–90.
- Farris W.W., 1996: *Ancient Japan's Korean Connection*, „Korean Studies” 20, 1–22.
- Gardocka P., 2020: *Rola nowych mediów a polscy fani koreańskich seriali jako przykład wspólnotowego wymiaru kultury popularnej. Analiza na przykładzie Facebooka*, [w:] *Kultura w Polsce w XXI wieku. Konteksty społeczne, kulturowe i medialne*, red. E. Dąbrowska-Prokopowska, P. Goryń, M.F. Zaniewska, Białystok, 245–255.
- Goban-Klas T., 2006: *Historia i współczesność Korei. Od pustelniczego królestwa do azjatyckiego tygrysa*, Toruń.
- Grayson J.H., 2002: *Korea: A Religious History*, New York.
- Gries P.H., 2005: *The Koguryo Controversy, National Identity and Sino-Korean Relations Today*, „East Asia. An International Quarterly” 22.4, 3–17.
- Hwang J.H., Lee D.G., 2005: *Hwarangui samgwa undong*, „Hangukcheyukakoeji” 44.1, 3–8.
- Iwicka R., 2017: *Jak Cool Japan zostało zmyte przez Hallyu. Związki soft poweru z gospodarką*, [w:] *Japońskie realia. Polityka i gospodarka*, red. T. Bodio, J. Marszałek-Kawa, Toruń, 101–117.
- Jang Ch.E., 2011: *6segi jungban Hangang yuyeok jaengtajeongwa Gwansanseong jeontu*, „Jindanhakbo” 111, 1–43.
- Jang S.H., 2012: *The Korean Wave and Its Implications for the Korea-China Relationship*, „Journal of International and Area Studies” 19.2, 97–113.
- Jeon D., 2018: *Samguk sagiui girogeul tonghae bon Silla wanggyeongui silsang. Munmuwangdae ihu Sillabongiwa japji, yeoljeone jeonhaneun girogeul jungsimeuro*, „Daegusahak” 132, 1–47.
- Jeong D.J., 2018: *7segi jungban Baekje, Sillau daejeongchaek bigyo*, „Sillasahakbo” 42, 33–56.
- Joo D., Lim S., 2011: *Sillaneun wae, Hwarangjereul changjehayeonneunga? Gunsa, jeongchi, yulli, jonggyojeongchaegul tonghaebon Hwarangje cheyukgyoyukjeongchaegui uiui*, „Hangukcheyukjeongchaekakoeji” 9.3, 171–188.
- Jung D.G., 2021: *Silla Jinpyeongwangdae Sunaradae oegyowa byeongcheong*, „Sillasahakbo” 52, 1–45.

- Jung W.Y., 2005: *Trends in Koguryŏ's Relationship with Paekche and Silla during the 4th–7th Centuries*, „International Journal of Korean History” 8.1, 85–127.
- Jung W.Y., 2017: *Ilje ha Silla Hwarang yeonguwa namdang Bak Chang Hwaui Hwarang segi*, „Sillasahakbo” 41, 223–261.
- Kang B.W., 2006: *Large-Scale Reservoir Construction and Political Centralization: A Case Study from Ancient Korea*, „Journal of Anthropological Research” 62.2, 193–216.
- Kida P., 2014: *Wind of Change: Poland is One Step Away from the Korean Wave*, [w:] *The Global Impact of South Korean Popular Culture: Hallyu Unbound*, red. V. Marinescu, Lanham, 65–74.
- Kim Ch., 1947: *Two Old Silla Tombs: A Preliminary Report on an Excavation in Gyeongju in 1946*, „Artibus Asiae” 10.3, 169–192.
- Kim Ch.S., 1969: *Sources of Cohesion and Fragmentation in the Silla Kingdom*, „Journal of Korean Studies (1969–1971)” 1.1, 41–72.
- Kim Ch.S., 2004: *Silla Economy and Society*, „Korean Studies” 28, 75–104.
- Kim D.W., 2020: *Silla jungdae cho Dangjeui suyonggwa jeongbi*, „Sillasahakbo” 49, 49–74.
- Kim G.H., Kim J., Tucker S.C., 2018: *How did the Weaker Actor Defeat the Stronger Actor? Koguryŏ's War with Sui (612–614) Revisited*, „Sungkyun Journal of East Asian Studies” 18.2, 225–244.
- Kim H.G., 2012: *Defenders and Conquerors: The Rhetoric of Royal Power in Korean Inscriptions from the Fifth to Seventh Centuries*, „Cross-Currents: East Asian History and Culture Review” 2, 1–41; <https://cross-currents.berkeley.edu/e-journal/issue-2> (dostęp: 23.04.2023).
- Kim K.H., 2008: *Reevaluating Hwarang Images: National Scholarship in Colonial Korea and its Traditional Sources*, „Oriental Archive” 76.2, 177–193.
- Kim S.J., 2011: *Sillau geonguksinhwawa Aryeongbuin*, „Sillasahakbo” 23, 113–143.
- Kim T.J., 1976: *A Bibliographical Guide to Traditional Korean Sources*, Seoul.
- Kim T.N., 1998: *A Descendant of the Hwarang*, [w:] *A Ready-Made Life. Early Masters of Modern Korean Fiction*, tłum. B. Fulton, Ch.U. Kim, Honolulu, 107–122.
- Kim Y., 2019: *Silla Ogiil chukgugui yangsanggwa seonggyeok*, „Hangukagyedongu” 55, 403–428.
- Kość A., 2005: *Filozoficzne podstawy państwa koreańskiego w perspektywie historycznej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 15.1, 7–25.
- Koudela P., Yoo J., 2014: *The Role of Korea in Cultural Transmission between China and Japan during the Three Kingdoms Period*, „Prague Papers on the History of International Relations” 2, 7–21.
- Le Goff J., 2020: *Święty Ludwik, I*, tłum. R. Czerniak, Z. Czerniak, K. Panfil, Szczesne.

- Lee B.O., 2005: *4segi cho jungyeop Goguryeo, Baekje, Sillai gwangye byeonhwa*, „Sillasahakbo” 5, 1–39.
- Lee E.S., 2005: *Silla wanggyeong balgurui gwaje*, „Sillasahakbo” 5, 149–181.
- Lee H., 2018: *Agricultural Development, Irrigation Management and Social Resilience in Ancient Korea*, [w:] *Water Societies and Technologies from the Past and Present*, red. M. Altawell, Y. Zhuang, London, 269–288.
- Lee H.S., 2020: *Baekje Seongwangui guko gaechingwa jeongchijeok jihyang*, „Hangukgodaesatamgu” 34, 413–466.
- Lee K., 2004: *The Indigenous Religions of Silla: Their Diversity and Durability*, „Korean Studies” 28, 49–74.
- Lee K.B., 1984: *A New History of Korea*, tłum. E.J. Shultz, E.W. Wagner, Seoul.
- Lee M., 2015: *Ancient History of Korea: Mystery Unveiled*, Bloomington.
- Lee P.H., 2003: *Hyangga*, [w:] *A History of Korean Literature*, red. P.H. Lee, New York, 66–86.
- McBride R.D., 2010: *Silla Buddhism and the Hwarang*, „Korean Studies” 34, 54–89.
- McBride R.D., 2011: *When Did the Rulers of Silla Become Kings?*, „Hangukgodaesatamgu” 8, 215–255.
- Moon D.S., 2016: *660nyeon 7wol Baekjewa Sillai Hwangsanbeol jeontu*, „Sillasahakbo” 38, 39–63.
- Moon H.Ch., Parc J., 2013: *Korean Dramas and Films: Key Factors for Their International Competitiveness*, „Asian Journal of Social Science” 41.2, 126–149.
- Moon K.H., 2011: *Silla geongukgwa Saro 6chon*, „Sillasahakbo” 23, 5–35.
- Noh T.D., 2004: *A Study of Koguryŏ Relations Recorded in the Silla Annals of the Samguk Sagi*, „Korean Studies” 28, 105–128.
- Ogarek-Czój H., 2003, *Klasyczna literatura koreańska. Zarys*, Warszawa.
- Park E.Y., 2022: *Korea: A History*, Stanford.
- Park S., 2021: *Silla seonggoryeonguui hyeonhwanggwaja gwaje*, „Sillasahakbo” 52, 433–454.
- Pietrewicz O., 2020: *Krewetka między wielorybami. Półwysep Koreański w polityce mocarstw*, Warszawa.
- Rodziński W., 1992: *Historia Chin*, Wrocław.
- Rurarz J.P., 2009: *Historia Korei*, Warszawa.
- Rutt R., 1961: *The Flower Boys of Silla (Hwarang): Notes on the Sources*, „Transactions of the Korea Branch of the Royal Asiatic Society” 38, 1–66.
- Sflugier M., Tomczyk A.M., 2013: *Admirał Yi Sunsin (1545–1598) i działania floty Chosŏnu na tle konfliktu japońsko-koreańskiego w latach 1592–1598*, [w:] *Korea w oczach Polaków. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. M. Burdelski, J. Włodarski, K. Zeidler, Gdańsk, 65–122.

- Shin J.H., 2005: *Misilgwa Sadaham*. SongSadahamgawa Cheongjoga, „Gojeonmunhagwa gyoyuk” 10, 239–266.
- Shultz E.J., 2004: *An Introduction to the Samguk Sagi*, „Korean Studies” 28, 1–13.
- Tikhonov V., 1998: *Hwarang Organization: Its Functions and Ethics*, „Korea Journal” 38.2, 318–338.
- Tikhonov V., 2007: *Masculinizing the Nation: Gender Ideologies in Traditional Korea and in the 1890s–1900s Korean Enlightenment Discourse*, „The Journal of Asian Studies” 66.4, 1029–1065.
- Walsh R., 2021: *Mahan and Baekje: The Complex Origins of Korean Kingdoms*, Ann Arbor.
- Woo J.P., 2017: *4–6segi Waewa Gaya, Baekje sai oegyogwangye byeonhwawa geu baegyeong*, „Hánguó shǐ xuébào” 69, 147–175.
- Yang J., 2012: *The Korean Wave (Hallyu) in East Asia: A Comparison of Chinese, Japanese, and Taiwanese Audiences Who Watch Korean TV Dramas*, „Development and Society” 41.1, 103–147.
- Yoon S.H., 2015: *Goguryeo hugi daeinui silchewa daedaero*, „Gunsa” 95, 231–279.
- Zieliński P., 2014: *Główne idee i przedstawiciele tradycyjnego mahajanistycznego i neokonfucjańskiego wychowania w Korei*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 23, 103–118.

Źródła ilustracji

(dostęp 2.12.2023)

1. Autor: KJS615/Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/deed.pl>), <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=84152664>
2. Autor: KJS615/Wikipedia Commons, Rowanwindwhistler/Wikipedia Commons, CC BY-SA 3.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/deed.pl>), <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=84155013>
3. © KBS, https://d2fc09gk1936lv.cloudfront.net/kbs/720x504/programres.kbs.co.kr/t2016-0151/2017/12/21/1513841066558_90624.jpg

Marcin Kula
badacz niezależny (Kraków)
m.kula@student.uj.edu.pl
ORCID 0000-0001-5900-7918